

Vliv emocionality a aktivity těla na kontinuální rekonstrukci Já¹

Martina Hrdá

Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta v Brně

Redakci zasláno 21. 06. 2013 / upravená verze obdržena 07. 09. 2013 / k uveřejnění přijato
17.10.2013

Abstrakt: Perspektiva symbolického interakcionismu posunula pojetí identity do dynamického pole interakcí, v němž Já nutně musí nalézat rovnováhu mezi vnitřním a vnějším prostředím organismu. Identita se tak ocitá v nekonečném pohybu, podléhá nepřetržité rekonstrukci a změnám sociálního světa. Studie ukazuje, jak můžeme novým způsobem nahlédnout na vztah komunikace a integrace. K tomu využívá nejnovějších poznatků z oblasti neurobiologie a interpretace biologických a sociálně konstruovaných emocí (především A. Damasio) a integruje je do nového paradigmatu. Pokouší se objasnit, jaký vliv má emocionalita a sociálně konstruované emoce na povahu výstupů v chování, a rovněž upozorňuje na skutečnost, jaký význam má v procesu utváření intersubjektivní zkušenosti pragmatická kompetence. Text mj. popisuje možnost využití hypotézy somatických markerů ve výzkumném designu dynamického paradigmatu.

Klíčová slova: identita, emoce, pocity, aktivita těla, rekonstrukce Já, pragmatická kompetence, intersubjektivita, zrcadlové neurony, somatické markery, pocit identitní blízkosti

1 Identita v dynamickém paradigmatu – kontext a terminologické vyjasnění

Studie navrhuje nový teoretický přístup ke vztahu komunikace a integrace. Vychází z problematiky začleňování imigrantů a menšin do majoritní společnosti prostřednictvím jazyka. Nabízí však rozšíření tohoto stávajícího pohledu o nové aspekty, které lze ve výzkumu utváření identity sledovat souběžně. Praxe v sociální sféře ukazuje, že si déle nevystačíme s tvrzením, že kvalita integrace – vztahů mezi majoritou, imigranty a menšinami – je odvislá od kvality osvojení majoritního jazyka. Výzkum utváření vztahů musí nutně zvažovat také další aspekty, jako jsou účinnost a kvalita jednání a utváření emočních relací v interakcích. Tato tendence se v disciplínách SLA² objevuje již přes 50 let. Některé souvislosti jsou však stále ještě nedostatečně pochopeny a uvedeny do praxe.

Na počátku nového pohledu na problematiku konstrukce a rekonstrukce identity imigrantů stojí celková proměna paradigmatu. V textu vycházíme z dynamického paradigmatu (Rockwell, 2005), které je inspirováno pragmatismem J. Deweyho. Jeho úkolem je nalézt cestu ke smíření humanitních a přírodních věd. Pragmatistické východisko shrnuje výhody původně přísně odlišených perspektiv jako je kognitivní psychologie, fenomenologie, behaviorální a sociální vědy. V tomto volněji pojatém interpretačním poli zkoumáme vztah pragmatické kompetence³ a sociální identity. Identitu studujeme nejen z hlediska schopnosti imigranta osvojit si nový jazyk⁴ (kognitivní lingvistika), ale též z hlediska hloubky jeho

¹ Konstitutivní prvek identity.

² SLA – Second Language Acquisition – zabývá se otázkou předávání a osvojování druhého jazyka.

³ Interaktivní složka komunikační kompetence.

⁴ Jazykovou kompetenci (Noam Chomsky, 1965)

porozumění sociálním atributům jednání a utváření pozitivních nebo negativních pocitů k nové společnosti (rovina neurobehaviorální a psychofyzická). Tyto filozofické úvahy podporujeme nejnovějšími poznatky z oblasti neurověd. Změnou filozofických východisek dospíváme k rekonceptualizaci známých pojmů, jako jsou sociální identita, emoce a kompetence. Jejich rozšířený význam odpovídá organickému charakteru společenského jednání. Zároveň však náš text vyzdvihuje překročení kůže organismu do světa sociální interakce, čímž stírá hranici odlišení subjektu a objektu a významy jednání, pocitů a emocí nově vnímá v rámci intersubjektivního pole.

Výzkumem⁵ vztahu pragmatické kompetence a sociální identity chceme zdůvodnit, proč je pro imigranta ve výuce češtiny jako druhého jazyka důležitá záměrná podpora interaktivní složky komunikační kompetence. V rámci textu proto popíšeme dva výchozí mechanismy, které se podílejí na utváření (konstrukci i rekonstrukci) identity. Identitu ve 2. kapitole nejprve zkoumáme z hlediska funkce pragmatické kompetence (PK), která zastupuje kognitivní a behaviorální rovinu jednání.⁶ Ve druhém případě (viz kap. 3 a 3.1) identitu studujeme v kontextu emocionality. Emocionalita reprezentuje psychofyzilogickou rovinu konstrukce. Výklad sestupuje na úroveň neurobiologických mechanismů, v nichž spočívá základ uvědomění si Já. V této rovině se utvářejí pozitivní i negativní reference k zástupcům sociálního světa, případně dochází k emočnímu ztotožnění – tedy pocitu identitní blízkosti – se širší sociální skupinou⁷.

Pocity blízkosti povstávají z hodnocení a sdílení významů intersubjektivního pole, v němž jedinec přejímá společné praktiky a náhledy na svět. Proto je i jeho identita pocitovým ztotožněním a pozitivní referencí ke konkrétní sociální skupině. V případě imigrantů to znamená přijmout náhledy nové společnosti a zrekonstruovat pocity „kam patřím“. Všechny aspekty identity pro svou kontinuitu potřebují vytežit právě druhý mechanismus (tzn. PK emoce, a emoce PK). Jejich vzájemným propojením ukážeme, jak probíhá kontinuální rekonstrukce identity.

Základní charakteristikou dynamického přístupu je pojetí organismu jako neporušené jednoty fyziologických a kognitivních mechanismů a jeho přesah a neoddělitelnost od sociálního prostředí. Identita v dynamickém paradigmatu nikdy nedosahuje ideálního stavu nebo standardu. Je vždy aktuálním produktem společnosti, tedy od ní neoddělitelná a ze své podstaty vždy sociální. Předešlé odlišení identity přivlastky osobní, kolektivní nebo sociální má tedy pouze analytický význam. Pojmy jako jednání – chování, Já – identita, pragmatická kompetence a pragmatická schopnost v dynamickém paradigmatu volně splývají. Je tomu tak proto, že je považuje za mechanismy, které vznikají v rámci dynamických procesů jediné konstrukce. Jsou to aspekty kontinuálního procesu rekonstrukce předporozumění (Hrdá & Šíp, 2011a,b; Šíp & Hrdá, 2012). Já se v dynamickém paradigmatu utváří skrze prožívanou tělesnost bez nutnosti předpokladu transcendentální formy.

Výzkum identity jsme zasadili do interakcionistické perspektivy, která navazuje na teorii sociální komunikace G. H. Meada (1934/1967) a jeho procesuální koncepci Já (viz kap. 2). Tato sociologická tradice umožnila identitu vnímat v rámci konkrétních interpretačních polí

⁵ Disertační projekt Katedry sociální pedagogiky PdF MU

⁶ V didaktické terminologii je PK součástí komunikační kompetence.

⁷ Širší sociální skupinou je míněna společnost, která je vlastním „kulturním paradigmatu/předporozumění“, tedy neviditelného/nepsaného rámce, jenž sdružuje konvence, jazyk, pravidla jednání, hodnocení, pohrdání a uznání, ale především způsoby prožívání. V rámci textu se zaměřujeme na identitu imigranta, která se změnou sociálního prostředí musí projít výraznou přeměnou v důsledku konfliktu dvou paradigmat, k němuž dochází v osobní interakci. Přijetí nového jazyka je jedním z mnoha atributů utváření identity a předpokladů její rekonstrukce.

(kulturního předporozumění)⁸, v nichž je kvalita Já výsledkem konstrukce, která vzniká na základě hodnocení prožitků jednání uvnitř procesů osvojených a vtělených mechanismů a reakcí na sociální prostředí. Rekonstrukce předporozumění je pro imigranty rozhodující, chtějí-li prostoupit do majoritní společnosti. Osvojování předporozumění je tak nepřetržitým interaktivním procesem, v němž je identitu nutné vnímat jako proces rekonstruktivní, neustále se proměňující a obohacující o nové reflexe a interpretace.

Emocionalita a pragmatická kompetence pracují jako propojené sítě, které neexistují odděleně. Jsou rekonstruktivními mechanismy nejniternějšího Já. Identita vzniká až po souběhu interakcí těchto základních mechanismů (viz obr. 2). Výchozí konstrukty je proto třeba důsledně pojímat v rámci dynamického paradigmatu. Jedině tak je možné pochopit kontinuitu vědomí, já a identity. Já, jednání a emoce jsou úzce prostoupené mechanismy, jejichž vzájemné interakce spoluutvářejí a rekonstruují identitu.

2 Identita a pragmatická kompetence

Pragmatická kompetence je v pedagogické terminologii vymezena jako schopnost používat jazyk vhodně v sociálním kontextu. V předchozích textech jsme popsali, že není mechanismem, kterému jazyk předchází (Hrdá & Šíp, 2011a,b; Šíp & Hrdá, 2012). Pragmatická kompetence je percepčně-motorickou, tzn. souběžně kognitivní i tělesnou aktivitou, jež směřuje výstupy chování v souladu s tím, co očekává sociální prostředí. V tradičním paradigmatu byl důraz položen na organizační složku jazyka a výzkum neuronálních procesů probíhal odděleně bez vztahu k vnějšímu prostředí. V alternativním dynamickém paradigmatu je organismus ze svého sociálního prostředí nevydělitelný, proto jsou veškeré výzkumy vztaženy k sociálnímu prostředí. V našem výzkumu proto upřednostňujeme pragmatickou složku jazyka před organizační, což nám umožňuje přehodnotit problematiku vzniku vědomí sebe sama (Já) a charakter identity.⁹ Teprve na základě PK, která je spouštěna v interakci, lze jazyk vystavět.

Podle Meada (1934/1976) počátek vědomí sebe-sama můžeme nalézt již v konverzaci gest. Gesta jsou ve svých prvopočátcích bezvýznamná. Odpovídají emočním reakcím těla na to, co se odehrává v bezprostředním okolí organismu (tzn. např. strach nebo ohrožení). Znamená to, že podstatná část komunikačních interakcí a nespočet transaktivních výměn uvnitř organismu proběhne na nevědomé úrovni před fixací významu. Nevědomá gesta jsou základem budoucího vědomého významu. Význam nepředchází jednání. Proto ani jazyková kompetence nepředchází pragmatické kompetenci, ale naopak. Gesto je symbolem výsledku daného sociálního aktu organismu v rozsahu, v jakém na daný akt druhý organismus reagoval. Význam je odpovědí na gesto. Mechanismus významu je v sociálním jednání přítomen již před tím, než si daný význam vůbec uvědomíme (srov. Mead, 1934/1967, 77).

Konstrukce identity začíná již s počátečním uvědoměním si vlastního „Já“, k němuž dochází v prvních měsících života dítěte¹⁰ (Jenkins, 2009, 41). Předpokladem vzniku Já je interakce organismu se sociálním prostředím, resp. druhou osobou (srov. Mead, 1934/1967). Vědomí Já, a tedy i pochopení existence ne-Já, povstává z interpretace druhové podobnosti. Aby

⁸ Intersubjektivní prostor je ohraničeným, ale zároveň prostupným interpretačním polem, které sdružuje dohodnuté významy nejméně dvou osob. Ty jsou základem vzniku Já, utváření a rekonstrukce identity.

⁹ Jedná se o přechod od 1. generace kognitivních vědců ke generaci druhé, tzn. syntéze tělesnosti a vnímání organismu a její nevydělitelnosti ze sociálního prostředí (Lakoff, Johnson: *Philosophy in the Flesh*, 1999, 75–98).

¹⁰ K tomu viz davidsono-meadovské pojetí – Šíp, R., & Hrdá, M. (2012). Komunikace a integrace žáků s odlišným mateřským jazykem – změna pohledu. In Němec Ed. *Výzkum a edukace sociálně znevýhodněných žáků*. Brno: Paido 126–130.

vzniklo Já, potřebujeme interakci, motorickou aktivitu vlastního těla a vrozenou schopnost interpretovat jednání (PK). Já vzniká v interakci a prvním emocionálním výstupu, který je prolnut aktivací těla. V interakci poprvé interpretujeme a uvědomujeme si naši jedinečnou tělesnost. Já je tedy uvědoměním si hranice mezi organismem a prostředím a nejhlubší rovinou, na níž je identita konstruována a rekonstruována.

Obrázek 1. Počátek uvědomění si Já a kontinuální rekonstrukce identity.

Kontrola našeho jednání v kooperativním procesu může probíhat, pokud přejímáme roli druhého (Mead, 1934/1967, 254). K tomu je zapotřebí, aby gesto, které je vysíláno směrem k příjemci mělo pro oba zúčastněné identický význam. Mead zdůrazňoval vokální gesto jako ojedinělý druh významového gesta, které je typické pro člověka a dokáže se dále rozvinout v naprosto jedinečnou schopnost – lidskou řeč. Tzn., že jednotlivá gesta se zafixují v gesta významová, přičemž nabývají pro oba aktéry interakce stejného významu.

Předpokladem osvojení a zvnitřnění určitého způsobu jednání je imitace okolního prostředí organismu. Během interakce aktéři zrcadlí svá jednání (viz dále kap. 4 o zrcadlových neuronech). To jim umožňuje na základě zkušenosti reagovat obdobně, nebo se naopak určitým reakcím vyvarovat. Význam vzniká jako důsledek transakcí, které proběhnou v interakci a zafixují se v těle jako právě „ten“ význam. Význam je následně pojmenován¹¹.

Pojmenovaný svět provází interpretaci našeho jednání od narození po smrt. Narozením vstupujeme do prostředí, které je předurčené (srov. Burke, Tully 1977 in Burke, Stets 2009, Stryker 1980). Učíme se v něm rozeznávat akce a reakce okolního světa. Poznáváme společné příčiny našich reakcí a reakcí dítěte (srov. Davidson¹², 2004, 141). Učíme se základní transakce odměn a trestů a zvnitřňujeme emoční charakteristiky představovaných rolí. Jako děti jsme odměňováni pochvalou, pohlazením a úsměvem, jako dospělí uznáním a postupem k výše hodnocené sociální roli. Ohrožení naší přirozené tendence k pozitivnímu hodnocení nás pohání k jednání, které je v souladu se stanovenými normami.

V komunikačních interakcích si utváříme 2. úroveň emocionality¹³, která provází náš další sociální život. Kultura, víra a normy definují, jaké emoce mohou být v rámci dané sociální

¹¹ Odtud také vychází potřeba učit se nový jazyk v interakcích, aby i nový význam prošel tělesnou simulací (Gallese, 2007) a stal se tak součástí identity.

¹² Davidsonova teorie rozumění a interpretace (Davidson, 2004).

¹³ Sociologie, neurofyziologie i psychologie rozlišují emoce na primární a sekundární. Předpokládá se, že štěstí, strach, zloba, smutek jsou univerzálními emocemi, které mají základ v neuroanatomii. Mohou být tedy

struktury prožívány a jakým způsobem se mají vyjadřovat (srov. Turner, Stets, 2005, 2). Již v šesti měsících se učíme složité emoce jako je žárlivost nebo osamělost. Veškerou naši emocionální zkušenost somatizujeme (viz kap. 5) a uplatňujeme při opakujících se událostech. Schopnost předvídat jednání nám umožňuje předem vyhodnocovat určité události přidruženými varovnými signály (srov. Damasio, 1996, 2006). Ty se dále projevují jako tělesné stavy (bolest hlavy, stažení žaludku ap.). Pragmatická kompetence nám umožňuje konstruovat a sdílet intersubjektívni zkušenost. Pro další život se stane mechanismem kontinuální rekonstrukce identity.

Přítomnost sociálních interakcí umožňuje stanovit, co v rámci interpretačního pole považujeme za správné a hodnotné. Situace imigranta vyžaduje oboustrannou (tzn. osobní i kolektivní) rekonstrukci zkušenosti (předporozumění, které se zformovalo na základě mechanismu pragmatické schopnosti). Tuto zkušenost nelze navázat dosavadními prostředky, tedy osvojenými způsoby jednání a vyjadřování jazyka. Imigrant musí rozšířit své stávající předporozumění zcela novými způsoby interpretace, osvojením a přijetím prostředků nového komunikačního jednání, akceptací odlišného způsobu výstavby společenské organizace, která jej přijímá, a rovněž pochopit její systém odměn a trestů. Nejedná se o cílenou destrukci Já, nýbrž o jeho znovupotvrzení prostřednictvím nástrojů, jež odpovídají zvyklostem přijímací společnosti.

Pevný základ sociální skupiny je tvořen konvencemi, jazykem, pravidly jednání, hodnocením i způsobem prožívání. Tento intersubjektívni prostor utváří naši identitu a naše pojetí světa. Interakce mezi imigrantem a zástupci přijímací společnosti umožňuje vyjednat porozumění v rozsahu dočasných teorií, v nichž jedinci předpokládají, co osoba považuje za pravdivé v rámci osvojeného a zvnitřněného světa (srov. Davidson, 2004, s. 159–179). V tomto provizorním interpretačním poli dochází k prostupnosti dvou intersubjektívni paradigmat. Tak je oběma stranám umožněno zrekonstruovat svou identitu. Ke změnám dochází jak v rovině osobní identity imigranta, tak v rovině přijímací společnosti. Mají tedy vícesměrný charakter. Silové pole rozměňuje a distribuuje nové vlastnosti, které imigrant do společnosti vnáší. Z hlediska poměrnosti je imigrant novou jednotkou stávající struktury. Cílem je, aby přijaté změny měly pozitivní charakter a byly tak oboustranným obohacením jednotlivce i sociálního světa.

Identita je zvažována ve vztazích. Proto se i pocity blízkosti u imigranta vztahují k hodnocení pocitového ztotožnění se společností, do níž se začleňuje. Završením rekonstruktivního procesu je právě pocit identitní blízkosti. Je výsledkem přijetí pravidel, zrcadlení jednání a jedinečných interpretačních náhledů na svět. Interakce a odpovědnost sociálním rolím by proto měly být hlavní náplní výuky druhého jazyka.

Obrázek 2. Intersubjektívni prostor interpretace a jeho obousměrné vstupy do a výstupy z Já¹⁴.

prožívány napříč kulturním spektrem. Primární emoce jsou základnou, od níž jsou další emoce odvozeny (Kemper, 1987 in Turner, Stets, 2005). Sekundární emoce (Damasio, 2006, popř. terciární, J. H. Turner, 2000) se učíme z pozorovaného jednání. Jsou zkonstruovány konkrétní společnosti.

¹⁴ Model vytvořen s pomocí programu SmartDraw WP.

3 Identita, emoce a chování

Již v roce 1884 psal William James ve své studii *What is an Emotion?*, že emoce jsou výsledkem tělesných změn. James se věnoval základním interním mechanismům, které se podílejí na vzniku emocí a pocitů ve vztahu k utváření tělesnosti Já. Tuto problematiku Antonio Damasio ve své knize *Descartes' error* (srov. Damasio, 2006) posouvá blíže k interakcionistické perspektivě G. H. Meada. Damasio striktně odmítá karteziánský dualismus a nabízí syntézu vnitřních interakcí organismu a společenského světa. Jeho teorie ztělesněného poznání zdůrazňuje, že klíčem k pochopení Já je reprezentace kontinuity organismu a její přesah do sociokulturního světa, světa poznávání a chování. V této kontinuitě mají emoce zásadní roli. Nejsou luxusem vědeckých teorií, ani zautomatizovaným instinktivním procesem. Jsou výsledkem složitého společenského vývoje a podléhají mnohým regulativním procesům. (Srov. tamtéž, 127–164.)

Damasiova (2003, 2006 a 2007) neurobiologická úvaha nám může pomoci nalézt původ sekundárních emocí a podstatu utváření Já, které zjevně spočívají hluboko v interních chemických a neurobiologických procesech organismu (srov. Damasio, 2003, s. 254). Přesto je u Damasia problematičtější, že veškeré probíhající interakce umísťuje do krajiny těla, čímž Jamesovu teorii v podstatě více somatizoval. O interakci se zmiňuje v mnoha kontextech, protože si uvědomuje její význam v utváření zkušenosti, avšak prezentuje ji nejdále v rámci subjektivního tělesného stavu, tzn. např. formou představ nebo mentálních obrazů, které druhou osobu reprezentují. *Obraz vlastního těla následuje až po obrazu „něčeho dalšího“, který vznikl a zůstal aktivní ...*¹⁵ (Srov. Damasio 2006, 146.)

V Damasiově práci absentuje fenomenologický pohled¹⁶ na ukotvení pocitů a emocí. Přesto nepopírá existenci vnějšího sociálního světa, který do organismu zasahuje. Respektuje jeho přítomnost, když jej zapisuje do tělesného stavu člověka. *Duše dýchá prostřednictvím těla a utrpení, ať už pochází z kůže¹⁷ nebo duševní představy, probíhá v mase* (Damasio, 2006, xxvii). Dokonce ani představou myslí umístěnou do sítě celého organismu nepopírá existenci dalších světů, kam může naše mysl přesahovat nebo směřovat.

3.1 Emoce

Hlavní otázkou sociologického přístupu k emocím je, zda jsou emoce konstruovány sociálně nebo jsou neodmyslitelně spjaté s lidskou neurologií. Teorie identity se nesnaží emoce zkoumat z hlediska jejich konkrétního typu, ale zabývá se spíše podmínkami, jež negativní nebo pozitivní emoční reakce vyvolávají. V popředí jejího zájmu stojí sledování valence (vazby) emocí na situaci, tedy to, zda se jednotlivci cítí dobře nebo špatně před tím, než výstupy ze situace ovlivní jejich další kognitivní nebo behaviorální odpovědi (Burke, Stets, 2009, 156).

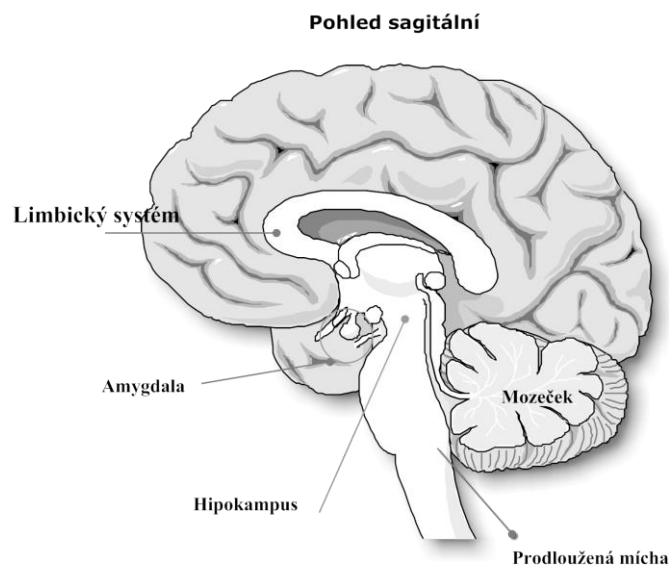
Z fyziologického hlediska je pro výzkum emocí stěžejní oblastí tzv. *limbický systém*, který je tvořen uskupením částí koncového mozku, mezimozku a středního mozku, a jeho korových a podkorových oblastí *hipokampu* a *amygdaly*. Amygdala i hipokampus se nacházejí ve střední části spánkového laloku. Amygdala je nezbytná pro hodnocení chování lidí na základě výrazu jejich obličeje (Adolphs et al., 1998). Podílí se na procesu učení se strachu. Její poškození předznamenává problémy v emoční kontrole, vede ke vznětlivosti a agresi. Hipokampus má

¹⁵ Obraz „něčeho dalšího“ – přesah z vnějšího světa, který je Damasiem dále opomenut. V rámci textu se mentálními obrazy budeme podrobněji věnovat v kap. 3.1.

¹⁶ Neumožňuje nahlédnout do utváření jedinečné zkušenosti, která povstává z intersubjektivního pole.

¹⁷ Damasiova *kůže* by zde mohla představovat hranici těla, která přesahuje do prostoru sociální interpretace. K této metafoře se v textu vrátíme v kontextu neurologických výzkumů.

pamětní a prostorově orientační funkce (Connolly et al.). Podílí se na vzniku emočních reakcí a propojuje emoce se vzpomínkami.

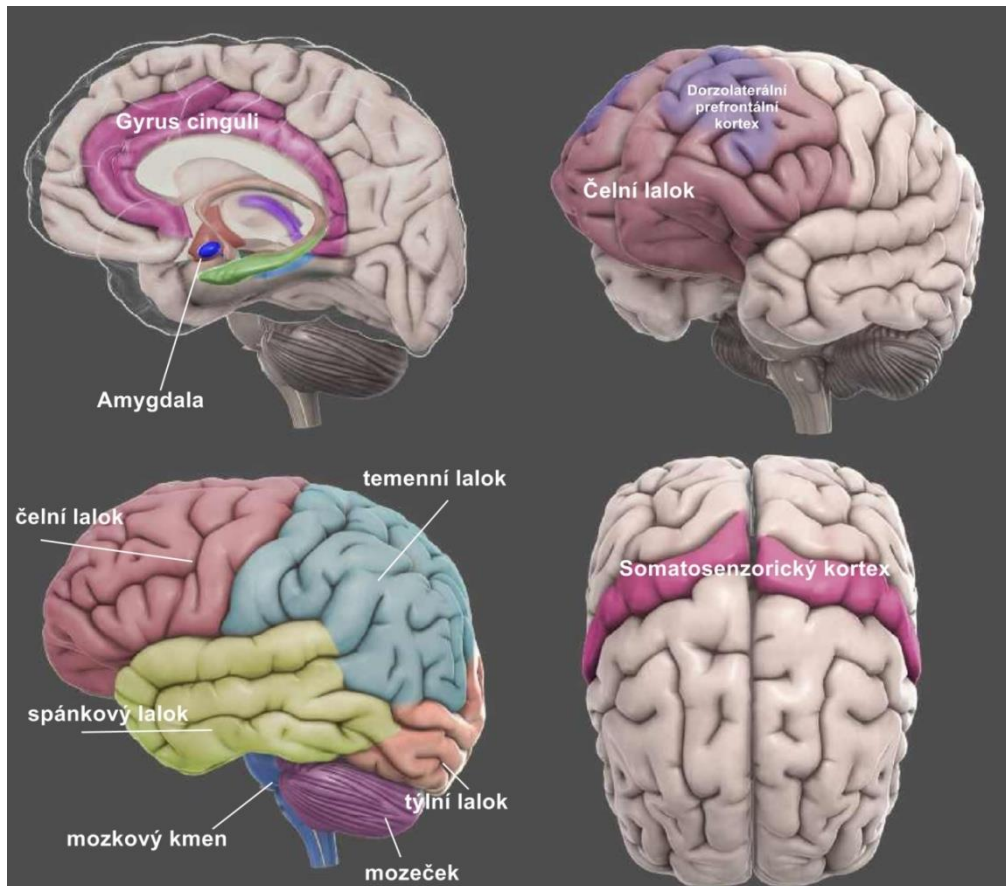
Obrázek 3. Lidský mozek a emoce. Sagitální pohled¹⁸.

Podle současných výzkumů nejsou emoce jen tělesnými post-factum pocitovými reakcemi, ale jsou spíše tělesnými procesy (s neurálními a chemickými komponenty), které povstávají z hodnocení významu a závažnosti situací a z nich vyplývajících změn ve stavu organismu. Tyto změny jsou často iniciované za účelem bezproblémové symbiózy s naším prostředím. Emoční odpovědi nás tedy pohánějí k určitému způsobu jednání (srov. Johnson, 2007, 60–61). Přestože existují určité diference v prožívání a interpretaci emocí, jsou některé emoce univerzální napříč kulturním spektrem (např. bolest a radost). Rozhodující ale je, jaké komunikačně pragmatické důsledky dané emoce vyvolávají.

Damasio (2006, 129–142) navrhuje rozdělit emoce na *počáteční* (ty, s nimiž se rodíme) a ty, jež používáme *v dospělosti, které se postupně na základě „časných“ emocí nastavěly*. Primární emoce neboli vrozené (předorganizované, jamesovské¹⁹) jsou závislé na limbickém systému, v němž jsou klíčovými informačními křižovatkami amygdala a přední část opaskovitého závitu (*gyrus cinguli*). Sociálně konstruované emoce se učíme prostřednictvím interakcí s prostředím. Naše kognitivně-behaviorální zkušenost nám umožňuje správně posuzovat a filtrovat jednání i emocionální reakce ve shodě s naučeným způsobem tolerance morálních a etických odpovědí. Sekundární emoce jsou vystavěny na sociální zkušenosti a utváří se v průběhu života ve společenství. Z fyziologického hlediska už pro ně struktura limbického systému není dostačující. Na jejich tvorbě se nově podílí také činnost předních částí čelních laloků (centrum zdůvodňování a rozhodování) a *somatosenzorické* korové oblasti. Somatosenzorická kůra přijímá informace z celého těla a ty dále rozvádí do mozkových drah, míchy, mozkového kmene a thalamu. Jejím úkolem je mapovat smyslové informace těla, např. prostorovou pozornost, teplotu, intenzitu bolesti, apod.

¹⁸ Model vytvořen s pomocí programu SmartDraw WP. LifeART Collection Images Copyright © 1989–2001by Lippincott Williams & Wilins, Baltimore, MD.

¹⁹ Damasiova interpretace. James nerozlišoval emoce na primární a sekundární.

Obrázek 4. Stěžejní oblasti lidského mozku při tvorbě emocí²⁰.

3.2 Emoce a chování

Jednou z možností, jak objasnit a potvrdit předpoklad transakcí mechanismu emocí a pragmatické kompetence, je prozkoumat případy pacientů, u nichž došlo vlivem narušení integrity organismu ke ztrátám v sociální oblasti. Pokud je jednota organismu zachována, mechanismy spolupracují a jsou v neustálém vývoji. Jakmile však dojde k určitým poškozením, zaznamenáváme u pacientů souběžně také změny v identitě.

Asi nejslavnějším pacientem neurologických výzkumů byl Phineas Gage (1823–1860), americký drážní konstruktér (srov. Damasio, 2006, 3–43), u něhož při nešťastné události došlo k rozsáhlému poškození mozku. Gage přežil neuvěřitelné poranění, kdy mu nálož na odstranění části skály explodovala přímo do obličeje. Železná tyč prorazila jeho levou líci, prošla přední částí mozku a vystřelila obrovskou rychlostí temenní částí ven. Otvor v jeho lebce a mozkových obalech měřil 4 cm v průměru. Gage byl těsně po události při vědomí a logicky komunikoval se svým lékařem (dr. John Martyn Harlow). Neprojevovaly se u něj žádné známky přímého ohrožení na životě. Jakmile však pominula akutní fáze mozkového poranění, došlo u Gage k převratným změnám v sociální oblasti (srov. Damasio, 2006, 8). Z distingovaného a inteligentního muže se stal člověk s animálními sklony. Gageovo jednání postrádalo úctu a slušnost, objevila se u něj nestálost a nezodpovědnost. Změny předznamenaly úpadek v rámci společenského a osobního života.

²⁰ Fotografie obrázků 4, 5 a 6 byly pořízeny prostřednictvím aplikace Apple iPad: *3D Brain*: Dolan DNA Learning Center at Cold Spring Harbor Laboratory. Executive Producer: John Connolly. Director: Davic Micklos & Artists (AXN Studio), Designers & Development. www.dnalc.org.

Výzkumy, které byly provedeny zhruba o století později²¹, naznačují, že navzdory rozsáhlému poškození tkáně Gageova mozku, se zranění nedotklo primární motorické a premotorické kůry²² (Brodmannova oblast 10) a rovněž Brocovy oblasti²³ (viz obr. 5), (Damasio, 2006, 32). Gageův případ naznačuje, že v lidském mozku existují systémy, které jsou orientovány převážně na rozhodování, a to především na jeho společenskou složku (tamtéž, 10). Za zhoršením Gageovy schopnosti plánovat budoucnost, chovat se dle společenských pravidel a rozhodovat se v průběhu jednání stojí tedy výhradní poškození prefrontální kůry (tamtéž, 43).

Obrázek 5. Brocova oblast.

Damasio (2006, 46–51) zjistil, že pokud jsou u pacientů narušeny emoční reakce (objevuje se např. citová plochost) dochází k problémům s rozhodováním. I když znalost společenských a morálních konvencí zůstává zachována, v reálném životě nejsou schopni vést odpovídající společenský život, tzn. filtrovat svá jednání ve shodě s přijatými konvencemi. Konkrétní poškození oblasti mozku (např. vlivem nádorů, krvácení do mozku), odpovídají i specifickým útlumům emočních reakcí pacientů. Můžeme tedy generalizovat, že u pacientů s poškozením prefrontální kůry (přední části čelních laloků) se vyskytují poruchy uvažování a rozhodování.

Damasio (srov. 2006, 62–69) se věnoval i pacientům postiženým tzv. anosognózií. Jde se o neschopnost reflektovat stav vlastního organismu. Anosognózie se může objevovat u řady postižení motorického, smyslového, prostorového typu, ale i dalších, např. u slepoty, nebo afázie²⁴. Vyskytuje se nejčastěji při poškození určité části temenního laloku. Anosognostici doslova „nepoznávají“ vlastní nemoc. Jsou proto často zcela vyřazeni ze společenského života, protože nevidí důvod, proč zápasit s nemocí, která pro ně ve skutečnosti „neexistuje“. Plánování budoucnosti a osobní sociální rozhodování je hluboce postiženo. Pacienti nedovedou „nahlížet“ sami na sebe, proto nemohou správně „nahlížet“ na druhé. Chybí jim teorie jejich vlastní mysli a mysli těch, s nimiž se setkávají (tamtéž, 58).

Skutečný důkaz o vtahu emocí a rozhodování poskytl Damasiův výzkum (2006, 212–217), který, přestože byl vystaven na relativně triviální manipulaci s hracími kartami, připomínal nejvíce reálný život. Výzkum zvažoval investice a penalizace, které připomínaly reálné pozadí každodenního jednání. Pacienti selhávali v odhadech budoucího prospěchu, a tak

²¹ Jedním z vědců, kteří se pokoušeli lokalizovat a zrekonstruovat Gageovo zranění, byla manželka A. Damasia, Hanna Damasiová.

²² Premotorická kůra byla Gallesem (2006) označena za hypotetickou oblast sociální kognice (viz obr. 6).

²³ Struktura v levém čelním laloku, která se podílí na schopnosti produkovat mluvený a psaný jazyk, na jeho zpracování a porozumění. Poškození Brocovy oblasti je známo u pacientů trpících převážně afázií (neschopností produkovat jazyk) a poruchami v oblasti porozumění gramatice, syntaxi nebo struktuře slov.

²⁴ Porucha chápání řeči, která je způsobena postižením konkrétní mozkové oblasti.

nevnímali význam investice do budoucna. Orientovali se pouze na současný prospěch. Byla u nich zjevně narušena spolupráce mechanismů sociální rekonstrukce a emocí.

Je pozoruhodné, že v laboratorních podmínkách byli anosognostici schopni prokázat znalost sociálních konvencí, avšak v běžných, každodenních událostech selhávali a nebyli schopni adekvátního rozhodování. Výzkumy prokázaly, že ačkoliv jsou schopni vybavovat si svou identitu v jazykové podobě (protože jazyková schopnost zůstává neporušena), je jejich identita již zastaralého data a nepřispívá k úvahám o současném osobním nebo společenském stavu (srov. Damasio, 2006, 154–155). S ustrnulým Já tedy nejsou schopni úspěšně překlenout další interakce. Nemohou navazovat vztahy, které by jim pomohly opětovně zrekonstruovat jejich identitu.

3.3 Sekundární emoce a pocity identitní blízkosti

Nedostatky v sociální oblasti proto nemohou být vysvětleny pouhým úbytkem znalostí, intelektuálních schopností, jazyka a pozornosti (srov. Damasio, 1996, 1414). Během našeho života přijímáme a regulujeme množství poznatků, včetně sekundárních emocí. Zvnitřňujeme bezprostřední reakce okolí na určité události, do chvíle, kdy jsou naše sekundární emoce skutečně somatizovány. Zásadní úlohu v tomto procesu má interakce.

Změny v chování pacientů můžeme proto vysvětlit i komplementárním způsobem interpretace. Pragmatická kompetence je z procesuálního hlediska průvodcem zkušenosti a podílí se na osvojování sociálně konstruovaných emocí. Ty jsou také významným ukazatelem distance vztahů v sociální organizaci. Neschopnost rozhodování může vycházet z porušení mechanismu pragmatické kontinuity, k němuž došlo narušením vztahů neuronálních a paměťových sítí, na nichž byly vystavěny sekundární emoce. Proto na základě předchozích zkušeností tito pacienti nejsou schopni jednat ve shodě s benefity pro organismus a sociální prostředí. Ztráta sekundárních emocí jim brání adekvátně přisoudit podobnost či rozdílnost s ostatními zážitky.

Právě sekundární emoce jsou stěžejní pro porozumění vztahu pragmatické kompetence a utváření pocitů identitní blízkosti imigranta k přijímací společnosti. Podle Damasia (2006, 143) můžeme emoce a pocity odlišit. Všechny emoce vytvářejí pocity, ale ne všechny pocity mají původ v emocích. Emoce jsou souborem změn tělesného stavu, které jsou spojeny s určitým mentálním „obrazem“. Damasio využívá termínu „obraz“ ve vztahu k mentálnímu obrazu jako synonymum mentálního vzorce. V žádném případě tento termín nezaměňuje s pouhým vizuálním obrazem. Obraz je výslednou strukturou, která zapojila všechny smyslové orgány. Tento „obraz“ (nebo obecně jakýkoliv vjem) aktivizoval konkrétní mozkový systém. Somatosenzorická kůra mezitím přijala zprávu o tom, co se v průběhu tohoto procesu v těle odehrálo. „Pozorovala“ měnící se krajinu (z orig. landscape) těla během emoce²⁵.

Základem *pocitu emoce* je zážitek tělesných změn, který se s tímto mentálním „obrazem“ spojil (srov. 2006, 144). Pocit tedy závisí na nevědomém přirovnání „obrazu“ vlastního těla např. k vizuální „představě“ obličeje, nebo „sluchové“ představě melodie. Jedná se o kombinaci obrazů, kdy „obraz těla“ následuje po „obrazu něčeho dalšího“. Jsou tedy neuronálně oddělené. Tím je možné vysvětlit, proč můžeme prožívat depresi, i když přemýšlíme o lidech a situacích, které pro nás přímo neznamenají smutek nebo ztrátu, nebo se radovat, aniž bychom pro to měli důvod (tamtéž, 146). Pokud někomu např. sdělujeme naše

²⁵ Tělové reprezentace jsou dynamické a neustále se aktualizují. Krajinu těla rovněž ovlivňují činnosti neuronálních i chemických signálů (tamtéž, 144–145).

pocity štěstí, vše, co mu v danou chvíli říkáme, je aktuální stav našeho těla – „jsem plný energie“.

Damasio od tradičních pocitů emocí odlišuje ještě tzv. *pocity na pozadí*. Právě tyto odlišně konstruované pocity jsou stěžejní pro objasnění vztahu pragmatické kompetence a pocitu identitní blízkosti imigrantů, jimž se věnujeme v našem výzkumu. Pocity na pozadí (z orig. *background feeling*) jsou obrazem krajiny našeho těla, který převažuje mezi emocemi. Oproti tradičním emocím jsou umírněnější. Nejsou charakteristické extrémními vzruchy, ale jsou neustále přítomny v pozadí a vyladovány zkušeností. (Srov. tamtéž, 150–151.) Vyžaduje-li to nová situace, jak je tomu u imigrantů, je třeba zkušenost zrekonstruovat, tak, aby skrze interakce došlo k navození nových pocitů, ustavení a vtělení nových významů a přijetí nového jazyka. Identitní blízkost tedy krystalizuje postupně, na základě přejímání specifického pohledu na svět. Jedná se o navození trvalejšího pocitového stavu (sounáležitosti) tím, co přijímáme a filtrujeme z okolního prostředí.

Přestože je Damasiova teorie velmi inspirativní, postrádá pro nás významný rozměr, který naplňuje představu rekonstrukce identity, a tedy i navození pocitu identitní blízkosti, v dynamickém paradigmatu. Význam i zkušenost vědomého Já v naší perspektivě krystalizuje v interakci organismů. Přesto komunikace a interakce počínají již v emocích a neuronálních interakcích, které z velké části proběhnou na nevědomé úrovni. Vědomé Já je výsledkem interpretace tělesné zkušenosti. Konstruktivní proces identity proběhne souběžně s konstrukcí zkušenosti a tedy souběžně s osvojováním sekundárních emocí. Tam, kde již dočasná zkušenost brání postupu a potvrzování identity v rámci společenského prostředí, je třeba ji zrekonstruovat. Aby imigranti mohli přijmout nové významy do způsobu žití, je potřeba je osvojit skrze nová významová gesta a nové způsoby jednání v interakci. Bazální emoce (viz kap. 3.1.), kterými je náš organismus vybaven před tím, než započne složitý rekonstruktivní proces zkušenosti, jsou základem obrany a přežití organismu, ať už jako živočišného druhu, nebo jako příslušníka společenského světa.

4 Identita jako součinnost mechanismů – v zrcadle neurovědy

Dynamické paradigma se orientuje na vyváženost interakcí v kontinuu událostí. Nelze v něm tedy potlačit nebo naopak zdůraznit určitou část těla, např. mozek na úkor trávícího traktu²⁶, zrak na úkor sluchu, apod. Organismus funguje jako jednota vnitřních i vnějších interakcí, které jsou nevydělitelné ze sociálního prostředí. Tradiční pohled kognitivní neurovědy zastával názor, že lidé jsou schopni porozumět jednání druhých přisuzováním jim vlastních mentálních stavů, tzn. záměrů, přesvědčení, přání, aj. (srov. Gallese, 2007, 659). Naše jednání je však po většinu času nevysvětlitelné, okamžité, automatické a bezděčné. Vtělení významů (viz Meadova gesta) a tělesná simulace (Gallese, 2007, tamtéž) nám pomohou vysvětlit nejen nejnižší mechanismy sociální kognice – (empatii a tedy i pragmatickou kompetenci), ale i mnohem sofistikovanější aspekty – jako je přisuzování mentálních stavů ostatním a jazyk. (Srov. Gallese, 2007, 659–660)

V letech 1980 – 1990 se neurovědcům z italské Univerzity v Parmě (především to byli Vittorio Gallese a Giacomo Rizzolatti) podařilo nalézt zvláštní druh motorických neuronů, které vysílají signál dále do těla i v případě, kdy tělo nezaznamená vlastní pohybovou aktivitu. Zrcadlové neurony, jež tvoří asi 20% podíl motorických neuronů, byly poprvé objeveny u makaků ve ventrální premotorické kůře (oblast F5). Zapojovaly se nejen, když opice prováděly cílené uchopování předmětů, ale dokonce také, když pozorovaly ostatní

jedince (opice nebo lidi) provádějící určité akce. Opice tedy rozuměly tomu, co ostatní dělají, i když samy aktivitu nevykonávaly.

První přímý záznam zrcadlových neuronů v lidském mozku poskytl Itzhak Fried (2010) se svými kolegy z Kalifornské univerzity.²⁷ Některá centra lidského mozku se při pozorování jednání druhých aktivují, jako bychom jednali sami (Singer et al., 2006). Zrcadlení jednání druhých pravděpodobně závisí na tom, zda věříme, že osoba, s níž jednáme, je ta, se kterou se můžeme v sociální interakci spojit (Frith, Singer 2008, 3876). Pokud člověku předložíme počítačem simulovaný pohyb, nebo pohyb, který je proveden robotickou rukou, aktivita zrcadlových neuronů není významná. Stanley (2007) ve své studii dokazuje, že zrcadlový efekt závisí na představě zkoumané osoby o tom, s kým jedná. Tato tendence je pak mnohonásobná v průběhu sociální interakce, kde dochází k očnímu kontaktu. Z výzkumných zjištění můžeme vyvodit, že sociální předurčenost, tedy odpovědnost sociálním rolím a emočním relacím, hraje významnou úlohu při realizaci jednání.

Zrcadlové neurony bývají tradičně lokalizovány v čelním a temenním laloku (Cozolino, 2010), zejména v tzv. Brocově²⁸ oblasti v premotorické a parietální kůře levé hemisféry. Spolu s Brodmanovou oblastí 44 (utváří Brocovu oblast) jsou zodpovědné za chování, pohyby rukou a úst. S velkou pravděpodobností jsou také základem lidské schopnosti empatie. Empatie umožňuje sdílet pocity druhých a identifikovat se s nimi. Sociální identifikace (srov. Gallese, 2009, 520) je základem našeho bytí ve společenství ostatních organismů a základem pocitu sounáležitosti, který by měl být výsledkem interakcí v jazykové výuce a tedy – pokud jazyk považujeme za její nástroj – i výsledkem integrace.

Vittorio Gallese (2012) potvrzuje, že motorický systém je již před narozením vybaven funkční vlastností, která umožňuje řídit sociální interakce. Dokázal to na výzkumu plodů dvojčat, která v 17. – 18. týdnu gestace opětovala vzájemné doteky. Interpersonální Já tedy může nastat již před narozením, pokud to umožňuje kontext. Sociální interakce tedy předchází nejen samotnému narození, ale dokonce i seberegulační aktivitě.

Obrázek 6. Lokace premotorické, motorické a somatosenzorické kůry.

Mukamel (2010) s týmem vědců provedl experiment, který přináší důkaz existence „antizrcadlových“ neuronů (Gazzola, Keyers 2010). Jejich výzkum ukazuje, že mozek provádí pohybové simulace i bez pohybu těla a že ne vždy napodobujeme to, co vidíme. Pokud máme provést určitou aktivitu, zapojují se všechny neurony, které jsou zahrnuty ve

²⁷ Keyersers Ch., Gazzola, V. (2010).

²⁸ Řada vědců hovoří i o existenci tzv. sociálního mozku (srov. Christ D Frith, 2007). Některé obory uvažují o existenci druhého mozku, tzn. tělesných oblastí, (např. trávicí trakt – tak jak jej pojal např. M. D. Gershon, 1999 ve své knize *The Second Brain*), které jsou vybaveny množstvím neuronů, v nichž probíhají chemické reakce, jež mohou mít za následek určité duševní stavy.

stejném okamžiku dané činnosti, tzn. zrakové, sluchové, ale i emocionální. Vilayanur S. Ramachandran²⁹ (2009) hovoří o existenci dalších „zrcadlových neuronů“, které slouží k doteku, bolesti a empatii. Ve své přednášce pro TED naznačil, že jsme jako lidé propojeni skrze celé sítě neuronů, protože to jediné, co odděluje naše Já od ostatních lidských bytostí, je naše kůže. Ramachandran doslova říká: Odstraňte kůži a pocítíte dotek druhého člověka ve Vaší mysli (srov. tamtéž, 2009). Tato nadnesená metafora může mít pro porozumění našeho paradigmatu specifický význam. Ve skutečnosti jsme propojeni skrze sdílené významy, které povstávají z interakcí a aktivity těl organismů. Naše poznání má tedy základ v sociálu, které je složeno z mnoha organismů (srov. Johnson, Rohrer, 2003, 18) a tedy i mnoha neuronů, které v podstatě utvářejí intersubjektivní prostor (pozn. aut.) Sociální jsou tedy už i ty procesy, které byly dříve považovány za zcela individuální (tzn. samotné spínání neuronů v mozku).

Zdánlivá dysfunkce zrcadlových neuronů může nastat poškozením neuronálních sítí, jež tvoří základ mechanismu emocí a pragmatické kompetence. Ramachandran (2007, 2009) se domnívá, že pokud dojde k poškození mozku a spojení neodpovídají předpokládaným vztahům, které jedinec v průběhu života osvojil a jež jsou uloženy v amygdale (emočním centru), kde je vyladěno pocitové vnímání osoby s dalšími centry vnímání (zrak, sluch), může dojít k narušení funkce zrcadlových neuronů. Přejít imigranta z jedné kulturní oblasti do druhé však může způsobit dočasnou dysfunkci zpracování informací, která je velice podobná dysfunkci zrcadlových neuronů. Proto by k přejímání nových pravidel u imigrantů mělo docházet skrze osobní interakci, v níž dochází ke spojení motorické i percepční aktivity. V interakci jsou navázány nové spoje mezi aktivitou motorických, zvukových (především jazyk) a zrakových vjemů a dochází k navození emocionálních vazeb a uchování těchto nových poznatků pro další komunikaci. Pokud základ mechanismu pragmatické kompetence spatřujeme v motorické aktivitě těla (v premotorickém centru, jež umožňuje produkovat interakce), jsou zrcadlové neurony jeho součástí.

5 Využití hypotézy somatických markerů ve výzkumu identity

Jednání musí být vždy vyhodnocováno s ohledem na druhé osoby a jejich společenské role. Je vedeno principem uznávání odměn a trestů. Mechanismus zrcadlových neuronů, který sjednocuje vnímání a provedení určitého jednání (Rizzolatti et al., 2009) výrazně konvenuje s představou funkce pragmatické kompetence. Během procesu socializace naše Já somatizuje konkrétní odpovědi těla na reakce společenství. V souvislosti se sekundární emocionalitou přijímá obranné mechanismy, které chrání identitu před sankcemi společenského světa. O tom, jak hluboce je vtělena sekundární emocionalita, má rozhodnout výzkum pragmatické kompetence, který chce využít Damasiovu hypotézu somatických markerů (Damasio, 1996).

Somatické markery (z řec. „soma“ – tělo a „označovat“, z angl. „mark“) jsou tělesnými reakcemi, které se dostávají před samotným aktem jednání. Upozorňují na možný negativní dopad určitých variant chování, které můžeme potenciálně přenést do situace. Představením pracovních tělesných teorií (různých variant scénáře) můžeme předejít negativním důsledkům našeho jednání. Somatické markery tedy nejsou samotným rozhodováním, ale pomocníkem, který zvýrazní určité možnosti řešení situace. Fungují jako hodnotící systém jistých předpokladů budoucnosti. Tělo nám podává zprávu o výhodnosti nebo nevýhodnosti jednání působením vlastních stavů organismu, např. prostřednictvím důvěrně známých bušení srdce, stažení hrdla nebo bolesti žaludku.

²⁹ Americký neurovědce s indickými kořeny. Informace vycházejí z konference TED – (Technology, Entertainment, Design – www.ted.com).

Somatické markery se tak při srovnávání určitých událostí dostávají předem a varují nás před možným budoucím vývojem situace. Rozhodování, které je podpořeno pouhou racionální úvahou, může mít fatální následky. Hypotézu somatických markerů Damasio ověřoval u pacientů s poškozením prefrontální kůry (přední části čelních laloků). Damasio (2006, 191–196) popisoval případ pacienta, u kterého absentoval mechanismus somatických markerů. Pacient se měl rozhodnout, kterou ze dvou alternativ termínu budoucí návštěvy lékaře zvolí. Nebyl toho ale schopen. Jeho nekonečná (dobrou půl hodinu trvající) rozvaha³⁰ nad možnými zisky a ztrátami v případě, že zvolí první nebo druhé datum, byla přerušena až rozhodnutím některého z přítomných lékařů, který oznámil, že má přijít ve druhý z nabízených termínů. Pacient bez váhání přijal a odešel. Emocionálně uvažující jedinec se rozhoduje okamžitě. Pocit ztráty a plýtvání času nad nerozumnou úvahou mu nedovolí v racionální úvaze o výhodnosti nebo nevýhodnosti toho či kterého data pokračovat.

6 Neurologická a emocionální podstata výzkumu

Abychom byli schopni svá jednání regulovat, potřebujeme k tomu více než jen zrcadlové neurony. Potřebujeme ovládat síť významů intersubjektivního pole (tzn. vlastního těla, ale i ostatních organismů). Primární je tedy sociální a přítomnost přímé nebo nepřímé komunikace mezi lidskými jedinci. Tyto transakční výměny v těle a mezi organismy vykrytalizují ve vědomé Já. Pokud v důsledku přesídlení neodpovídají u imigrantů významy nového prostředí stávající identitě, je třeba je v interakcích zrekonstruovat a prostřednictvím pragmatické kompetence navázat znovupotvrzení Já. Chce-li organismus (v našem případě imigrant) v aktuálním prostředí přežít a prosperovat, musí provést změny ve svém způsobu jednání i ve svých vztazích s ostatními bytostmi (srov. Johnson, Rohrer, 2003, 18).

Hypotéza somatických markerů významně konvenuje s plánem výzkumu pragmatické kompetence u imigrantů. Shoduje se s představou rekonstrukce identity a odkazuje na propojení tělesných a intersubjektivních mechanismů. Pro ověření rozsahu osvojení kulturně determinovaných a ustálených behaviorálních odpovědí využíváme test pragmatické kompetence³¹, který je realizován jako scénář interaktivního role-play. Události, do nichž je interagující postaven, jsou umocněny psychologickým kontextem. Interagujícímu je poskytnut interpretační – vztahový rámec, tzn. předporozumění vztahům, se kterým přistupuje ke konkrétním postavám v rolích. Opakující se děje v chování a ustálená odpovědnost těmto sociálním rolím zajišťují i konvenční charakter jazykového chování a jednání.

Na tělesné markery se můžeme dotazovat těsně po provedení určitého komunikačního úkonu, resp. po provedení sady několika úkolů (v rámci kontextuálně³² zasazených situací), které jsou typizovány určitou psychologickou a distanční rovinou. Somatické markery mohou podpořit rozhodnutí v rámci konkrétních konvenčně stanovených dopadů na úspěšnost jednání. Získaná data vypovídají o tom, zda účastník interakce dokáže emočně vyhodnotit závažnost situace a v rámci tohoto hodnocení filtrovat své jednání ve shodě s jednáním očekávaným. Vztahy chápeme jako role, které lidé zastávají v rámci konkrétního interpretačního prostoru. Emoční charakter těchto rolí si členové společnosti uvědomují, a na jeho základě také jednají. Výpovědi o pocitech blízkosti ke společnosti jsou v závěru výzkumu vztahu pragmatické kompetence a identity analyzovány fenomenologicky, tedy způsobem, který odstíní naše společenské předporozumění.

³⁰ Rozvaha obsahovala mj. i zvažování pravděpodobnosti stavu počasí v konkrétním dni.

³¹ Ve výzkumu pragmatické kompetence se pokoušíme navodit reálné životní situace spolu s psychologickým a emočním naturelem. Imigrant je postaven do situace, v níž musí jednat. Tzn., nemůže / nemusí se spolehnout pouze na jazyk, ale musí být komunikačně úspěšný i v psychologické a distanční rovině.

³² Kontextem rozumíme i psychologické pozadí, atmosféru prostředí, závažnost sociálního aktu, atp.

Společnost je založena na uznávání důležitosti, zvládnání a upotřebitelnosti role, kterou jedinec zastává. Každá sociální role definuje svou emoční vazbu k roli další, např. vztah otce a syna, matky a dítěte, ale i vztahy širší sociální skupiny – učitel a žák, ředitel a podřízený. Identita jedince proto nikdy nedosahuje finální podoby, nebo stavu. Je rekonstruktivním procesem, který je založen na konstrukci životního příběhu a jedinečné zkušenosti. Každá interakce a změna prostředí mění také pravidla této interakce a s nimi i charakter vztahů. Proto i pocity blízkosti jsou přechodně ustálené a jsou výsledkem sdílení významů v interakci.

Závěr

Popsali jsme základní mechanismy utváření, konstrukce a rekonstrukce identity v kontextu emocí a tělesné aktivity. Pokusili jsme se objasnit, proč je při výuce druhého jazyka u imigrantů nezbytné podpořit interaktivní složku komunikační kompetence. Předporozumění, které si během života osvojujeme, může být se změnou sociálního prostředí významnou bariérou potvrzování vlastního Já. Imigrant proto musí na svoji jedinečnost upozorňovat novými prostředky, které odpovídají pravidlům nové přijímací společnosti.

V procesu integrace je, podobně jako v každé etapě nebo sféře navazování vztahů, nezbytné posílit interakci. Interakce zakládá i způsob vnímání vlastního těla a pojetí Já. To, co bylo s tělem vždy neodmyslitelně spjato, v něm tedy znovu nalézáme. Tentokrát však s uznáním zkušenosti, která do organismu vstupuje skrze své vlastní receptory, ale odehrává se v intersubjektivním prostoru, kde se na cestě porozumění mezi organismy rodí význam. Význam je obsažen v gestu, ale vzniká v meziprostoru interpretace. Porozumět identitě tedy neznamená jen vnímat mentální fragmenty sociálního světa, nýbrž vstoupit vlastní interakcí do intersubjektivní dimenze, která zakládá pojetí zkušenosti našeho Já a zpětně předefinovat, totiž zrekonstruovat náš pohled na něj. Vědomí tělesného Já ani kvalitu identity proto nemůžeme z principu umístit pouze do lidského mozku. Oba koncepty jsou výsledkem reflexivních (temporálních, statických), habituálních (nereflexivních, permanentních), ale i procesuálních mechanismů. Já je nejhlubším vědomím jedinečnosti organismu, jehož drobné tělesné nuance obohacují společenství. Identita se pak rodí a přetváří spolu s jednáním a přijímáním sekundárních emocí. Je produktem sdíleného intersubjektivního pole, v němž aktuálně žijeme.

Čtenář, který je obeznámen s texty, v nichž byla poprvé představena úloha pragmatické kompetence ve výuce češtiny imigrantů (Hrdá & Šíp, 2011a,b; Šíp & Hrdá, 2012), nahlédl hlouběji do problematiky těchto vztahů. Pragmatická znalost³³ (jako teoretické poznatky při učení) musí nutně podporovat konstrukci sociálních emocí. Při zachování kontinuální rekonstrukce identity mohou být nepřetržitě rekonstruovány emoce a pocity, které povstávají z interakcí. Pragmatickou kompetenci nesmíme považovat za fyzicky ztělesněnou entitu, kterou můžeme kontaktovat, objevit, či přesně lokalizovat jako dráhu ve specifických oblastech mozku a těla. Pragmatická kompetence označuje určitý výsek aktivity, jež sdružuje kognitivní a behaviorální mechanismy a je rovněž výsledkem interakce, konstrukce a konceptualizace.

Studiem zrcadlových neuronů se nám otevírá nová možnost, jak porozumět vztahu sekundárních emocí a jednání. Neurologické výzkumy potvrzují, že tělesná aktivita, komunikace, jazyk a emoce jsou široce propojené sítě, z nichž každá, ať jde o pouhý úsměv, pohyb rukou, nebo o komunikační akt vede hluboce individualizovanými spoji mezi specifickými oblastmi těla a interakcí organismů. Výzkumy anosognostiků dokládají, že

³³ Z úhlu pohledu dynamického paradigmatu není strukturou, která je centralizována výhradně v lidském mozku.

problémy v sociální oblasti vyplývají z poškození, která mají za následek úbytek emocí. Na rozdíl od těchto pacientů však u imigrantů problém nevězí ve špatné funkci příslušných částí mozku, nicméně důsledky pro jejich identitu jsou velice podobné. Nedostatečně fungující mechanismus pragmatické kompetence vede k pozastavení nebo úplné rigiditě rekonstrukce identity a následnému sociálnímu vyloučení. Proto zde naše počáteční úvaha o smyslu posílení interaktivity ve výuce jazyka (která více přispívá ke konstrukci sociálních emocí, a tedy posiluje emocionalitu ve shodě s interpretací zkušenosti) nachází svou obhajobu.

Literatura

- Adolphs, R., Tranel, D., Damasio, A. R. (1998). The human amygdala in social judgment. *Nature*, 398(1), 470–474.
- Burke, P. J., Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. New York: Oxford University Press.
- Burke, P. J., Owens, T. J., Serpe, R. T. (2011). *Advances in Identity Theory and Research*. New York: Kluwer Academic.
- Damasio, R. A. (1996). The somatic marker hypothesis and the possible function of the prefrontal cortex. *Phil. Trans. R. Soc. Lond. B* 351, 1413–1420. Dostupné z: <http://emotion.caltech.edu/dropbox/bi133/files/Domasio%20&%20Bishop.pdf>
- Damasio, A. (2003). Feelings of Emotion and the Self. *Ann. New York Academy of Sciences*. 1001, 253–261. Dostupné z: http://www.usc.edu/projects/rehab/private/docs/advisors/damasio/7_damasio_feelings_of_emotion.pdf
- Damasio, A. (2006). *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. London: Vintage.
- Damasio, A. (2007). *Brain and mind: from medicine to society*. 2/2 Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=agxMmhHn5G4/>
- Davidson, D. (2004). *Subjektivita. Intersubjektivita. Objektivita*. Praha: Filosofia.
- Frith, Ch. D. (2007). The social brain? *Phil. Trans. R. Soc. B*. 29, 362, 671–678. Dostupné z <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1919402/>
- Frith, Ch. D., Singer, T. (2008). The role of social cognition in decision making. *Phil. Trans. R. Soc. B*. 363, 3876–3886. Dostupné z: rstb.royalsocietypublishing.org/
- Gallese, V. (2007). Before and below 'theory of mind': embodied simulation and the neural correlates of social cognition. *Phil. Trans. R. Soc. B*. 362, 659–669. Dostupné z <http://www.unipr.it/arpa/mirror/pubs/pdf/files/Gallese/PhilTrans2007.pdf/>
- Gallese, V. (2009). Mirror Neurons, Embodied Simulation and the Neural Basis of Social Identification. *Psychoanalytic Dialogues*. Taylor & Francis Group, LLC. 19, 529–536.
- Gallese, V. (2012). *From Mirror Neurons to Embodied Simulation*. NPSA Foundation. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=PIV7F3MHuEk/>
- Gershon, M. D. (1999). *The Second Brain: A Groundbreaking New Understanding of Nervous Disorders of the Stomach and Intestine*. New York: Harper Perennial.
- Gazzola, V., Keysers, Ch. (2010). Social Neuroscience: Mirror Neurons Recorded in Humans. *Curr. Biol.* 20 (8) 353–354. Dostupné z: [http://www.bcn-nic.nl/txt/people/publications/2010_KeysersGazzolaMirrorNeuronsRecordedInHumans.pdf/](http://www.bcn-nic.nl/txt/people/publications/2010_KeysersGazzolaMirrorNeuronsRecordedInHumans.pdf)
- Hrdá, M., Šíp, R. (2011a). Role pragmatické kompetence ve výuce češtiny jako cizího jazyka a utváření sociální identity. *Pedagogická orientace*, 21(4), 436–456.
- Hrdá, M., Šíp R. (2011b). *Identita v sociálně pedagogickém výzkumu*. Pole napětí, změn a začlenění. Brno: Masarykova univerzita.
- Hroch, J., Šíp, R., Madzia, R., Funda, O. (2010). *Pragmatismus a dekonstrukce v angloamerické filozofii*. Brno: Paido.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.

- James, W. (1884/2009). What is an Emotion? *Mind*. 9(34), 188–205. Oxford University Press on behalf of the Mind Association. Dostupné z: <http://www.jstor.org/sable/2246769/>
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. London: Routledge.
- Johnson, M. (2007). *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson, M., Rohrer, T. (2003-2007). We Are Live Creatures: Embodiment, American Pragmatism, and the Cognitive Organism. *Body, Language, and Mind*, 1(1), 17–54.
- Keyesers Ch., Gazzola, V. (2010). Social Neuroscience: Mirror Neurons Recorded in Humans. Dostupné z: http://www.bcn-nic.nl/txt/people/publications/2010_KeyesersGazzolaMirrorNeuronsRecordedInHumans.pdf/
- Lakoff, G, Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Mead, G. H. (1934/1967). *Mind, Self, & Society*. London: University of Chicago Press.
- Mukamel, R., Ekstrom, A. D., Kaplan, J., Iacoboni, M., Fried, I. (2010) Single-neuron responses in humus during execution and observation of actions. *Curr. Biol.* 20, 150–156. Dostupné z: <http://www.cnl.ucla.edu/CNL%20Publications/Publications/Single-Neuron%20Responses-Mukamel.pdf/>
- Ramachandran, V. S. (2007). *VS Ramachandran: 3 clues to understanding your brain*. Dostupné z: http://www.ted.com/talks/vilayanur_ramachandran_on_your_mind.html/
- Ramachandran, V. S. (2009). VS Ramachandran: The neurons that shaped civilization. Dostupné z: http://www.ted.com/talks/lang/cs/vs_ramachandran_the_neurons_that_shaped_civilization.html/
- Rizzolatti G., Fabbri-Destro, M., Cattaneo, L. (2009). Mirror neurons and their clinical relevance. *Nature Clinical Practice Neurology*, 5(1), 24–34.
- Rockwell, W. T. (2005). *Neither Brain Nor Ghost: A Nondualist Alternative to the Mind-Brain Identity Theory*. Cambridge, London: The Mit Press.
- Stanley, J., Gowen, E., Miall, R. Ch. (2007). Effects of Agency on Movement Interference During Observation of a Moving Dot Stimulus. *Journal of Experimental Psychology. Human perception and Performance*. APA. 33(4), 915–926.
- Stets, J. E., Turner, J. H. (2005). *The Sociology of Emotions*. New York: Cambridge University Press.
- Stets, J. E., Burke, P. J. A (2005). Sociological Approach to Self and Identity. In M. R. Leary, J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity* (s. 128–151). New York: Guilford Press.
- Stryker, S. (1980). *Symbolic Interactionism*. New Jersey: The Blackburn Press.
- Šíp, R., & Hrdá, M. (2012). Komunikace a integrace žáků s odlišným mateřským jazykem – změna pohledu. In Němec Ed. *Výzkum a edukace sociálně znevýhodněných žáků*. Brno: Paido (115–139).
- Turner, J. H. (2000). *On the Origins of Human Emotions: A sociological inquiry into the evolution on human affect*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Obrazové přílohy byly zpracovány prostřednictvím programů:

(obrázek 1, 2, 3)

SmartDraw. The World's First Visual Processor™. SmartDraw, LLC. (2010).

(obrázek 4, 5, 6)

iPad aplikace 3D Brain: Vivid Apps and AXS Biomedical Animation Studio: Dolan DNA Learning Center at Cold Spring Harbor Laboratory. (2009).

Autor

Mgr. Martina Hrdá, Katedra sociální pedagogiky, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 31, 603 00 Brno,
e-mail: hrda@hrdy.eu

The influence of emotionality and activity of the body on a continuous reconstruction of I

Abstract: The perspective of symbolic interactionism shifted the concept of identity to the dynamic field of interaction where the “I” element has to find a balance between the internal and external environment of the organism. Thus the identity finds itself in perpetual motion, as the subject of continuous change and reconstruction of the social world. The study shows the possibility of a new perspective on the relationship between communication and integration. It uses the latest findings in the field of neurobiology and interpretation of biological and socially constructed emotions (especially A. Damasio) and integrates them into a new paradigm. It attempts to clarify the influence of emotionality and socially constructed emotion on behavioural outcomes and also points out the importance of pragmatic competence in the process of intersubjective experience creation. It also describes the possibility of somatic marker hypothesis use in the dynamic paradigm research design.

Keywords: identity, emotions, feelings, body activity, reconstruction of I, pragmatic